

TÜRKÇENİN KÂR VE ZARAR HANELERİ I

Hamza ZÜLFİKAR

Ticarette *kâr ve zarar hanesi* diye bir terim kullanılır. Bunu bir an için dilimize de uygulamaya çalışalım. Eski Anadolu Türkçesinden Osmanlı Türkçesine oradan da Cumhuriyet Dönemi'ne gelinceye kadar dilde ne gibi kazancımız veya dilde ne gibi kayıplarımız olduğu araştırılmaya değer. Aslında bu konu üzerinde pek durulmamış; meseleye bu açıdan bakılmamış, kazançlar kayıplar muhasebesi yapılmamıştır. Bu dil yüzyıllar boyunca nasıl örülmüş, özellikle şiirde nasıl zirve yapmış, çağın şartlarına göre ne gibi dönüşümleri gerçekleştirmiş ve bir ara nasıl çözülmüş, daha sonra kendini nasıl yenilemiş, özleşmiş, tekrar yabancılaşmaya başlamış; *emgek'ten zahmet'e*, *eziyet'e*, *renc'e* ve son olarak *emek'e* nasıl dönülmüş. *Takat'tan dayanma gücü'ne*, *başarım'a* ardından *performans'a*; *aksülamel'den tepkime'ye* oradan *reaksiyon'a* nasıl geçilmiş.

Ticari defterlerde *kâr ve zarar hanelerinin* yanı sıra bir de *düşünceler hanesi* var. Resmî dilde, eski terimiyle “devairde” yani devlet dairelerinde işlemlerin yazıldığı sayfanın son sütunu *mülâhazat* bölümüne ayrılmıştır. Eski defterlerde bu hanenin adı “mülâhazalar” demek olan Arapça kökenli *mülâhazat* idi. Kelime *-at* ekiyle çokluk biçimine getirilmiş. Zamanla bu sütunun adı kısaca *düşünceler hanesi* diye değiştirildi. Farsça kökenli *hane* ile *düşünceler* kelimesinden bir terim yapıldı. *Düşünceler hanesi*, eski *mülâhazat hanesi* tamlamasının günümüzdeki karşılığıdır. İlgili memur, konu veya şahıs hakkında ileride değerlendirilmesi gereken bazı tespitleri, bilgileri hatırlamak amacıyla buraya not eder. Genel dilde ise buna dayanılarak “bir kişi hakkında acele hüküm vermeyin veya bir mesele hakkında aceleci olmayın, enine boyuna bir değerlendirme yaptıktan sonra karar verin” gibi düşüncelerle *mülâhazat hanesini boş bırakmak* biçiminde bir deyim elde edilmiş. Bu müthiş buluş dilin kazanç sayfasına yazılmış. Bu hâliyle *mülâhazat hanesini açık bırakmak* Türkçeleştirme çalışmaları sırasında *düşünceler hanesini*

açık bırakmak biçimine dönüştürülmüş, *Mülahazat* kelimesi *düşünceler* olmuş, *mülahazat hanesini açık bırakmak* sözü ise *düşünceler hanesini açık bırakmak* diye karşılanmış, elde edilen kazanç gene kazanç olarak dilde korunmuştur.

Gelelim kaynaklardaki duruma. *Türkçe Sözlük*'te *-ler* çokluk eki aldığı için *düşünceler* biçiminde bir madde açılmamış. Bu demektir ki *mülahazat* sözünün *düşünceler* kelimesiyle karşılanması sözlüğe yansımamış. Meslektaşlar arasında “çokluk eki bir çekim ekidir, bunun eklendiği kelime madde başı olamaz” biçiminde bir anlayış var. *Mülahazat*, *icraat*, *teferruat* kelimelerinin sonundaki *-at* eki de çokluk ekidir. Bunlar sözlükte yer alıyor da *düşünceler* neden sözlükte madde başı olmasın. Bizde *-ler* (*-lar*) ekinin bir yapım eki gibi kullanıldığı kabul edilmez. *Başka*, *birçok* sıfattır, bunlara *-lar-ı* eki getirildiğinde *başkaları*, *birçokları* zamir olurlar. Demek ki çokluk eki yapım eki gibi kullanılabilir. Bu durumda *düşünceler* de *mülahazat* karşılığı bir kelimedir. Sözlükte *düşünceler hanesi* kelimesine bakıyoruz o da sözlüğe girmemiş. *Mülahazat hanesini açık bırakmak* deyimine sözlüklerde yer verilmiş, *düşünceler hanesini açık bırakmak* biçimi sözlüğe dâhil edilmemiş. Sözlüğe girmemiş bir kelimeyi, terimi, deymi veya birleşik kelimeyi zarar hanesine yazmak zorundayız.

Elde edilen kâr ve uğranılan zarar açısından meseleye baktığımızda özellikle terimlerde başarılı, ilgi çekici gelişmeler olmuş. Osmanlı aydınının Fransızcadan çevirdiği “galeyana gelme yani kaynamaya başlama sınırı” anlamındaki *nokta-i galeyana* Cumhuriyet Dönemi'nde *kaynama noktası* hâline getirilmiş, dilde bir kayıp olmamıştır. Bu örnekte olduğu gibi terimlerde kâr oranı yüksektir. Bunun yanında Arapça kökenli *tesadüf*, *tesadüfi*, *tesadüfen* biçiminde ismi, sıfatı, zarfı üçlü biçim dilde varken özleştirme çalışmaları sırasında bunlar *rastlamak* fiilinden yararlanılarak karşılandı. *Yolda eski bir arkadaşıma tesadüf ettim* denirdi, *Yolda eski bir arkadaşıma rasladım* denmeye başlandı. *Rast* kelimesinin de Farsça olduğu dikkate alınmadı. O tarihlerde *rastlamak* fiiliyle oynadılar onu *raslamak* biçimine çevirdiler ve böylece kelimeye Türkçe görünümü vermek istediler. Kısaca bu gelişme dilin kâr değil zarar hanesine yazılmaya aday oldu. *Tesadüfi* sıfatını yabancı kelimeye Türkçe bir ek getirerek *raslantısal* kelimesiyle karşılanması bu aydınlanma, bilgilenme çağında pek hoş olmadı. Bu arada *noktayigaleyana* ve *kaynama noktası* örneğinde olduğu gibi eskisiyle yenisi arasında tam bir çakışma, denklik kurulamadığından *tesadüfen* zarfı açığa kaldı.

Amaç, dilde var olan bir kelimeye kökü yabancı olan bir kelimeyle karşılık aramak olmamalı. *Hürriyet* gazetesinde geçen *ihrakiye* gibi terimlerin karşılığı bizi meşgul etmelidir. “limanlarda, hava alanlarında taşıtlara ücret karşılığı akar-yakıt dağıtmak” anlamındaki *ihrakiye* gazetede şöyle geçiyor:

“EPDK'nın¹ hazırladığı taslakta ise dağıtıcı ve ihrakiye teslimi lisans sahiplerinin yeterli teknik ve ekonomik güce sahip olması hükümleri getiriliyor.” (10 Ağustos 2014 *Hürriyet*, ekonomi sayfası)

Bir terim örneği daha verelim. Farsça tamlama kuralına göre *amal-ı erbaa* terimi Türkçenin tamlama kuralına göre önce *dört ameliye* daha sonra Cumhuriyet Dönemi'nde *dört işlem* oldu. Eski bir adlandırmayla *amal-ı erbaa* dilde zayıf olmadığı *dört işlem* biçiminde günümüze ulaştı, böylece dilin kâr hanesine dâhil edildi. Buna bağlı olarak kâr hanesine *toplama* (cem), *çıkarma* (tarh), *çarpma* (darp), bölme (taksim) terimleri girdi ve ayrıca içindeki eski karşılıklarını geride bıraktı. Türk insanı için kökü eki bir şeyler çağrıştıran, zorlanmadan anlaşılabilen *toplama*, *çıkarma*, *çarpma bölme* dile mal oldu ve Türkçe kârlı çıktı.

Doğu kökenlidir diye yerine bir başka Türkçe sözü koymadan geride bıraktığımız pek çok kelime, deyim var. Şarkıda “cilveli, oynak” anlamında Arapça ve Farsça kelimelerden oluşmuş *işvebaz* (<işve-baz) kelimesi geçiyor. *Türkçe Sözlük*'te “aldatıcı, çekici, hoş tavır” anlamında işve kelimesi var ama *işvebaz* yok. Kelimedeki Farsça kökenli *baz*'ı aslı *canbaz* olan *cambaz*'dan, *hilebaz*'dan, hatta Türkçe kelimedede *düzenbaz*'dan tanıyoruz. Bu durumda şiirlerde, şarkılarda geçen *işvebaz*'ı içimiz elvermediği hâlde zarar hanesine yazıyoruz. Denebilir ki *işvebaz* kelimesi için dilde *gönül çelici*, *cilveli*, *oynak* sözleri var, *işvebaz*'a ne gerek var. Unutmamak gerekir ki bir kelime için sıralanmış karşılıklar o kelimenin gerçek anlamlarını karşılayamaz. İşvebaz örneğinde “işve yaparak başkalarıyla oyun oynama onları aldatma, hareketleriyle hoş görünme kavramları” var. Üstelik bu kelime ölü bir kelime durumuna düşmemiş, şarkılarda, şiirlerde geçiyor.

Yukarıdaki terimlerde olduğu gibi bazı kelimelerini değiştirip yerlerine Türkçelerini koymak anlamda bir eksiklik yaratmıyorsa mesele yoktur. Ama kelimeyi yabancı bulup defterden silmek, sözlüklerden çıkarmak doğru değil. İşvebaz dil defterinin zarar hanesine yazılmış yüzlerce kelimedendir.

Atatürk'ün *Hakimiyet bilakayd u şart milletindir* sözü içerdiği kelimelerden dolayı bu hâliyle kalsaydı kaybolabilir, unutulabilirdi. *Egemenlik kayıtsız şartsız milletindir* biçiminde karşılandı ve sözün dilde devamlılığı sağlandı. Dilde bir kaybımız olmadı. Ancak *Mütevekkil olma mütedebbir ol* örneğinde olduğu gibi her özdeyişte (veciz) bu durum gerçekleşmedi.

Bu arada yazışmalarda kabul gören *bilakaydüşart* biçimindeki yazımı doğru bulmadığımı söylemek zorundayım. *Fikrisabit*² gibi Farsça tamlama kuralına

1 EPDK'nın, EPDK'nin olması gerekir.

2 *Fikrisabit* gibi Farsça kurallara göre yapılmış tamlamalar *Yazım Kılavuzu*'na göre bitişik yazılmaktadır.

göre yapılmış kelime 1940'lı yıllarda *fikri sabit* biçiminde yazılmış ve bu yazım kabul edilmişti. Sonradan bu söz Türkçenin tamlama kuralına göre *sabit fikir* biçimine getirildi ve sorun çözüldü. Ancak bu, her tamlamada yapılamadı. Dilde *hüsni kabul* örneğinde olduğu gibi benzer örnekler varlığını korudu. *Bilakayd u şart* örneğine gelince bağlama *u*'suyla kurulmuş bu tür kelimeleri *bilakaydüşart* biçiminde yazmak bir sorun olarak karşımızda duruyor. Farklı anlamlarda olan bu kelimeleri *kayıtsız şartsız* biçiminde kullanırken de ayrı yazıyoruz. Denebilir ki “demir yolu” anlamında Fransızcadan Türkçeye geçmiş tamlama yapısında olan şimendifer kelimesini de bitişik yazıyoruz. Güzel de, burada “yol” anlamına gelen *chemin* kelimesi ile “demir” anlamına gelen *fer* Türkçede ayrı birer kelime olarak kullanılmıyor. Bu arada *şimendifer*'e bakıp, Fransızca kelimenin yazımına uyarak *demir yolu* kelimesini bitişik yazmaya gerek yoktur.

Refik Halit Karay'ın (1888-1965) *Bu, Bizim Hayatımız* adlı eserinde “gidiş” anlamında ikinci hecesi uzun söylenen *azimet* kelimesi geçiyor. “*Avrupa'ya azimet dolayısıyla³ eski ve tanınmış bir aileye ait pek nadide eşya açık artırma ile satılacak*” (54. s.). Cümlede bir de ilk iki hecesi uzun söylenen *nadide* kelimesi var. Sınıfta *azimet* ne demek diye sorduğumda doyurucu bir cevap alamazken *azimet*'i cümlesiyle okuduğumda yaklaşık bir cevap alabiliyorum. Farsça olumsuzluk ön eki *na-* ve “görme” aynı zamanda “göz” anlamında *dide* kelimesiyle oluşmuş *nadide*'yi az da olsa bilen çıkıyor. İlgi çekici durum, öğrencinin tam olmasa da anlamı bilinmeyen bir kelimeye yaklaşık bir anlam verebilmesidir. İşin düşündürücü tarafı ise günümüz aydınının dili bir konuşma veya düşünceleri bir başkasına aktarma aracı gibi düşünüyor olması ve dilin bir bilim, kültür meselesi olduğu üzerinde durmamasıdır. Bilim adamı çözümü bildiği yabancı dille hâl edebileceğini düşünüyor, Batı kökenli terimlerle işini yürütüyor. Bu bakımdan *etkin*, *etken* farkı üzerinde durmuyor. O, zaten *aktif* ve *faktör* ile konuşuyor.

Yıllardır Millî Edebiyat Dönemi'nden kalma eserleri bugünün gençliğine okutmak için çeşitli yollara başvurulur. Nabizade Nazım'ın Dün Bugün Yayınevi kitapları içinde çıkmış olan *Karabibik* adlı eserde bugün için bilinmeyen kelimeler numaralandırılmış, eserin arkasında numaralandırılan kelimelerin anlamı verilmiş. Bazıları da bugün eskimiş sayılan kelimelerin anlamlarına sayfaların altında dipnot olarak yer vermiş. Benim bir uygulamam var, bugün için anlamı açık olmayan kelimeleri cümlede ayrıç içinde veriyorum. Hocam, Zeynep Korkmaz, Atatürk'ün *Nutuk* adlı eserini bugünün genç nesline okutmak için günümüz Türkçesine aktardı. Aslında bu, Cumhuriyet'in ilk yıllarından bu yana en çok başvuru olan bir yoldur.

3 Cümlede geçen *dolayısıyla* sözünü bugünkü *Yazım Kılavuzu*'na göre *dolayısıyla* biçiminde yazıyoruz.

Yıllarca derslerde yaptığım uygulamalara, ulaştığım sonuçlara dayanarak söyleyebilirim ki söz hazinesini geliştirmek, Cumhuriyet tarihi boyunca yazılmış romanları, hikâyeleri, bilimsel makaleleri, gazete başyazılarını okuyup anlamamaya çalışmakla, sözlük, kılavuz kullanmakla mümkün oluyor. Söz varlığındaki eksikliği gidermek, bol bol metin okumak ve okunan metnin dil özellikleri üzerinde durmak, kelimelerin telaffuzuna, vurgusuna dikkat etmek cümlenin yapısına uygun gerekli duraklar yapmak, kelimeler arasındaki ulamaları gerçekleştirmekle sağlanabiliyor. “O söz Doğu kökenlidir ben onu kullanmam” demek, dil eğitimiyle bağdaşmaz. Okullar söz varlığını zenginleştirmeyi hedef olarak seçerlerse Atatürk’ün Nutku da, İstiklal Marşı’ndaki *izmihlal* kelimesi de bilinir, anlaşılır. Yukarıda verdiğim örnekte olduğu gibi gençlerimizde o seziş (feraset) var. Yeter ki onları okumaya yönlendirelim ve dili bilinçli kullanmayla kişiliklerini geliştirelim.

Öyle bir düzeye gelmiş ki bugünkü öğrenciye *abesle iştigal etme* biçiminde bir uyarıda bulunulduğunda deyimın ne anlama geldiğinin bilmediği bakışlardan anlaşılıyor. Sınavda arkadaşına yardım etmeye çalışan öğrenciye “Kendi muhtaç bir dede nerde kaldı gayrıya himmet ede” diye uyarıldığında *himmet etmek* birleşik fiilindeki *himmet*’den dolayı bu kalıp söze bir anlam verilemiyor.

Bezzazlık gibi eski bir iş kolunun veya bir başka mesleğin kaybolan terimlerini bilmemek hoş karşılanabilir. Ancak bir hukuk fakültesi öğrencisi olayın adı olan *katil* ile bu işi yapan ve ilk hecesi uzun olan *katil* kelimesini birbirinden ayırmalı, *muafiyet*, *zimmet*, *fürü hakkı* terimlerinin anlamlarını öğrenmelidir.

Doğu kökenli *hüner* ile *maharet* kullanım yerleri ayrı kelimelerdir. Bu durum Türkçe kökenli kelimeler için de geçerlidir. *Yakınmak* ile *sızlanmak* aynı anlama gelen kelimeler değildir.

Her zaman söylediğimiz gibi öncelik, Türkçe kökenli kelimelerde olup onları anlamları ve kökenleri açısından bilerek ne neyin karşılığı, Türkçesi var mı yok mu diye düşünmekte ve dili ciddiye almaktadır.

Hamdullah Suphi Tanrıöver, bir yazısında “*Asya’dan batıya göç sırasında Türkler kelime bavuallarını kaybetmiş*” demişti, Doğu Türkçesinde kullanılan birçok kelimenin Anadolu Türkçesine ulaşmadığı gerçeğini vurgulamıştır. Bunun gibi Osmanlı Türkçesinden Cumhuriyet Dönemi Türkçesine geçişte aynı durum yaşandığını söyleyebiliriz.

Sözümüzü tamamlarken Farsça kökenli *kâr* ve Arapça kökenli *zarar* kelimelerinin bugün dilde yaşayan iki yabancı kelime olduğunu türevlerinin oluştuğunu belirtelim. *Kâr* ve *zarar hanesi* biçiminde türetilen ve bir kavramı karşılayan keli-

menin yapımcısı Osmanlı aydınıdır. *Kâr ve zarar hanesi Türkçe Sözlük*'te yer almamıştır. *Kâr* ile *zarar* sözleri tarih boyunca Türkçede çok işletilmiş, bunlardan *kâr bırakmak*, *kâr getirmek*; *zarar gelmek*, *zarar görmek*, *zarar vermek*, *zarara sokmak*, *zarara uğratmak*, *zararı dokunmak* örneklerinde olduğu gibi deyimler doğmuştur. Söz konusu kelimelerden yararlanarak *kâr haddi*, *kâr marjı*, *kâr payı*, *kâr paylaşımı*, *maddi zarar*, *akıllara zarar* gibi terimler türetilmiştir.

Yazıda böyle bir konuyu işlememin sebebi, Türkçeleştirme çalışmaları içinde bir durum tespiti yapılmadığını Türkçeleştirme çalışmaları içinde meseleye dar çerçevede bakıldığını, *olanak* mı *imkân* mı sınırında kalındığını, dilin asıl sorunlarının ele alınmadığını vurgulamaktır. Geçen seksen yıl içinde Türkçenin *kâr* ve *zarar* hanelerine neler yazıldığı hesaplanmadı. Sözlüklerde neler var neler yok, söz varlığımızda ne kaldı ne yitirildi. Karşılığını bulamadığımız için geride bıraktığımız kelimeler, bunların taşıdığı kavramlar, içerdiği yabancı kökenli kelimeler dolayısıyla artık anlaşılmayan romanlar, hikâyeler, makaleler, bilim ve sanat eserleri ve aranan çareler. Bütün bunlar meselenin özüdür. Bu manzara gösteriyor ki Türkçenin kazanç hanesine yazılmış çok kelime olduğu gibi zarar hanesi de boş değil.